

Osman ARICAN*

Modern Kırgızcadaki “+LİK” Eki ve Kullanımı Üzerine

Suffix “+LİK” in the Modern Kyrgyz Language and its Usage

ÖZET

Dilin oluşumu ve belli bir kalıba girmesi süreç isteyen bir durumdur. Türk dilinin kollarından çağdaş Türk lehçelerinde dil kalıplaşması biraz daha farklı seyir izlemektedir. Siyasi ve sosyal gelişmelere bağlı olarak dilde de bir takım değişimler ve gelişmeler olmaktadır. Kırgızcanın edebî dilinin işlevsellik sahasında karşılaşılan bazı dil özelliklerinin oluşumuyla ilgili net görüşler bulunmamaktadır. Bazı eklerin kullanımı dil özelliği midir yoksa çeviri unsuru mudur? Bu sorunun cevabı henüz verilmiş değildir. Özelden tamlama ekleri ile iyelik ekinin kullanımı ya da kullanılmaması eserler üzerinden incelenmiştir. Modern Kırgızcada özellikle işlevsel sahada dikkat çekici bir kalıplaşma olarak da görülen yapıların kaynağıyla ilgili net bilgiler bulunmamaktadır. Makalenin özü bu konu üzerinedir. Ekim Devrimi sonrası ölçünlü dilin oluştuğu ya da kalıplaştığı görüşü birçok Kırgız dilcisinin ortak görüşüdür. Ölçünlü dilin kalıplaşması hadisesi de devrimden sonra ortaya çıktığı dile getirilmektedir. Ancak, dilin kullanım sahasından yola çıkarak bazı eklerin kalıplaşması ya da kullanım tercihleri standartlık arz etmemektedir. Aynı yazarın aynı eserinde aynı ek farklı kullanım özellikleriyle görülmektedir. Bazen de söz konusu ekin kullanılmadığı tespit edilmiştir. Hem çeviri eserlerde hem de gramer kitaplarında bolca örneğe rastlamak mümkündür. Çalışmanın sonunda Kırgız edebî dilinin bazı görüşlerinin çeviri tabanlı oluşumlarla mı yoksa kendi doğal sürecine bağlı olarak mı oluştuğu konusu ortaya konmuştur. Bu da dilbilim ve çeviri sahasında farklı bir bakış açısının ortaya çıkmasına yardımcı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Modern Kırgızca, Ölçünlü Dil, Dil Kullanımı, İşlevsel Stilistik, Kırgız Terminolojisi.

ABSTRACT

The formation of the language is a condition that requires a process. The formation of the language in the modern Turkish dialects of the Turkish language has a slightly different course. Depending on the political and social developments, there are also a number of changes and developments on the ground. There are no clear opinions about the formation of some language features of the Kyrgyz literary language encountering in terms of functionality. Is the use of some suffixes because of the language feature or due to the translation feature? There is not an answer to this question yet. In particular, the use or non-use of suffixes with proprietary suffixes in the works has been examined through. Besides, there is no clear information on the origin of the structures, which are seen as a striking stereotype, especially in the functional area of the modern Kyrgyz language as well. The essence of the article is on this subject. Some linguists have a common idea that language became a standardized language after the October revolution. The event of the formation of the standardized language also has been said to have emerged after the revolution. However, if we look at the use of the language, we can see that formation or preferences for use

* Yazışılan Yazar/Correspondence Author Yrd. Doç. Dr., Bülent Ecevit Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. aricanosman@yahoo.com

of some suffixes aren't standardized. Moreover, we can notice that the same suffix with different usage characteristics has been used in the same work of the same author. Sometimes, that suffix has been determined not to be used. It is possible to find many examples in both translation works and grammar books. At the end of the work, some aspects of the Kyrgyz literary language were formed whether on translation-based formations or on their own natural processes have been revealed as well. This will help to bring out a different perspective in the field of linguistics and translation.

Keywords: Modern Kyrgyz Language, Standard Language, Usage of Language, Functional Stylistics, Kyrgyz Terminology.

Giriş

Yazı ile birlikte gelişen ve kalıplaşan edebî dil ile edebî olmayan dil arasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Kendine özgü kuralları ve kullanım sahası olan ölçünlü dil kimi zaman dil içi ve dil dışı etkilere maruz kalır. Dil etki tepki merkezli bir unsur olduğundan bazen özne bazen nesne konumundadır. Bazen hem özne hem de nesne görevinde bulunabilir. Bu iletişim içerisinde dil çeşitli etkileşimler yaşar ve karışık bir yapı arz eder. Fonetikten leksikolojiye, semantikten sentaksa kadar dilin bütün parçalarında bu tesir kendini gösterir.

Kırgız edebî dilinin oluşumu, Ekim Devrimi'nden sonra Kırgızların Sovyet yönetimi altına girmesiyle başladığı kabul edilmektedir. Konuyla ilgili olarak Kudaybergenov “7 Ekim 1924 yılında “Erkin Too” gazetesinin ilk sayısı yayımlandı. Bununla birlikte ana dilde ders kitapları öğretim metotları basıldı. Bu gelişmeler Kırgız toplumunda Kırgız edebî dilinin oluşumunun başlangıcı olarak değerlendirildi.”¹ der. Toplumsal ve siyasi gelişmelerin neticesi olarak dilin kendisinde ve stilinde bir takım değişiklikler ortaya çıkmıştır. Gelişmelere ve değişmelere bağlı olarak o dönemde kullanılmakta olan Arap alfabesi (1924-1928) yılları arasında da geçerliliğini sürdürmüştür. 1928-1940 yılları arasında ise Kırgızlar Latin alfabesini kullanmıştır². Bu tarihten sonra da Kiril alfabesine yönelmiş günümüzde de kullanılmaya devam etmektedirler. Edebî dilin oluşumu ve kalıplaşması Ekim Devrimi ile birlikte kabul edilmektedir ancak devrimden önceki dönem, kaynaklarda Kırgız edebî dili içinde yer almaz.

Sosyal hayatın pek çok alanında meydana gelen farklılaşma hadiseleri en temel manada okullarda ve yazı-çizi işlerinde meydana gelmiştir. Eğitim faaliyetlerinin ve metotlarının belli kalıplar doğrultusunda olması, aykırılıkların birleşmesi ve bir bütün oluşturması en önde gelen adımlar olarak değerlendirilmektedir. Neticede daha sonraki safha olarak terminoloji meseleleri üzerinde durularak farklılıkların birleştirici unsur olarak ele alınması meseleleri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde ilk somut adım Kırgız terminolojisi ile ilgili çalışmalar Kırgızların Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti idaresine girmesinden sonra başlamıştır. Konuyla ilgili olarak Oruzbayeva “Kırgız Otonom Bölgesel Devrimci Komitesi ile bilim komisyonunun gözetiminde 8 Mayıs 1926 tarihinde terminoloji komisyonu oluşmuştur”³ der. Bu dönemden sonra özellikle eğitim üzerinden siyasi ve sosyal pek çok alanda mevcut ideolojinin kökten etkisini görmek mümkündür.

¹ S. Kudaybergenov, *Kırgız Adabiy Tilinin Stildik Türölörü*, İlim Basması, Bişkek, 1983, s. 3.

² Ayrıntılı bilgi için bakınız S. Üsönaliyev, *Kırgız Tilinin Spravoçnigi*, Turar Bas., Bişkek, 2010, s. 101-102.

³ B. O. Oruzbayeva, *Kırgız Terminologiyası*, Mektep Basması, Frunze, 1983, s. 19.

Kırgız edebî dilinin kalıplaşma sürecine yoğunlaştığında doğal yoldan daha çok doğal olmayan bir gelişim göze çarpar. Aslında bu durumu sadece Kırgız edebî dili için geçerli bir tespit olarak ele almak da yanlıştır. Örnekler genişletilip diğer Türk yazı dillerine bakıldığında Kazak, Özbek, Türkmen ve diğerlerinin aynı gelişme sürecinden geçtiği görülecektir.

Edebî dilin standart hale gelmesi için bir takım evreleri geçirmesi gerekir. Özellikle dil, edebî faaliyetlerde kullanılarak yani eser ortaya çıkarılarak ve geniş halk kitlelerine ulaşarak belli bir dereceye ulaşır. Bu bakımdan Kırgızlarda özellikle 1940'lı yıllarda Rusçadan Kırgızcaya çevrilen klasikler ve diğer eserler edebî stilin oturması ve yaygınlaşmasına önemli derecede katkıda bulunmuştur. Konuyla ilgili olarak Kudaybergenov "Yeni oluşan Kırgız edebî dili, dilin kendi iç zenginlikleri ve gelişmiş Rus dilinin gücü ile komşu olan diğer Türk halklarının da etkisiyle daha da zengin hale gelmiştir."⁴ şeklinde izah eder. Bir dil ister istemez komşu dillerden ya da etkileşim yaşadığı diğer dillerden etkilenebilir. Ancak bu etkileşim politik temelli yahut tek tip şablonlaşmaya doğru ilerlediğinde daha farklı sonuçlara gidebilmektedir. Üst katman⁵ dili, hâkim dil ya da baskın dil terimleri ile karşılanabilen bir durum ortaya çıkmaktadır. Hâkim dilin etkisiyle dil üzerinde özellikle basın – yayın stiline geniş kitlelere ulaşmasıyla standart dil yeni kimliğe bürünmektedir. Tam da bu noktada hakim dilin kendine ait stilistik ve / veya dil görünüşleri hedef dile bir takım etkilerde bulunmaktadır. Sonucunda hedef dilin kendi içerisindeki yapıları ile hâkim dilin hedef dile etkisi birbirine karışabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken hangi dil unsurlarının standart dil hangi unsurların çeviri/adaptasyon temelli olduğu konusudur. Bazen her iki unsurun da birlikte kullanılması ya da seçenek olarak çeşitlilik arz etmesi karşılaşılabilecek bir özelliktir.

Edebî dilde meydana gelen standartlaşma ya da değişim aynı zamanda terminoloji alanını da doğrudan etkilemiştir. Konuyla ilgili olarak Oruzbayeva'nın "Kırgız Terminologiyası" eserine bakıldığında "Terminderdin Orus Tilinen Kotoruu İkmaları cana Karacattarı" (Terimlerin Rusçadan Çevirme Usulleri ve Sınıflandırılması -şeklinde aktarılabilir-) sadece isimlerin çevirme usullerinin 88⁶ madde altında incelediği görülecektir.

Oruzbayeva diğer kelime türlerinin ve terimlerin sınıflandırılmasını da çeşitli başlıklar ve alt başlıklar altında usulleriyle birlikte incelemiştir. Özellikle "Sın atooçtuk terminderdin kotoruu" (Sıfat işlevi taşıyan terimlerin çevrilmesi) bölümüne bakıldığında 28⁷ ana madde içerisinde değerlendirildiği, çevirme usullerinin belirlendiği görülecektir.

Türk dilinin kelime türetme özelliğinin ve sondan eklemeli bir bil olmasının sonucu olarak terim ve diğer unsurların üretiminde çok zorlanmadığı görünmektedir. Konuyla ilgili olarak Aksan "Bilindiği gibi, soneklerle gerçekleşen çekim ve türetme yoluyla, bir

⁴ S. Kudaybergenov, *a.g.e.*, 1983, s. 3.

⁵ Terimi kaynağı için bakınız: Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul, 2002, s. 211.

⁶ B. O. Oruzbayeva, *a.g.e.*, 1983, s. 113-138.

⁷ B. O. Oruzbayeva, *a.g.e.*, 1983, s. 142-150.

bağlantılı dilin tipik örneği olarak çok değişik kavramlar oluşturabilir: Örneğin, bak-kökünden *bakış, bakışım, bakım, bakımsız, bakımsızlık, bakan, bakanlık* gibi. Bunun dışında birden çok söz bir araya getirilerek *iz düşüm, bilinçaltı, bilirkişi, içbükey* terimleri tıpkı dildeki *demirbaş, yalınayak, dedikodu* örnekleri gibi türetilmiştir. Dilin bu niteliğinden Türkiye Türkçesi yazın dilinde olduğu gibi pek çok Türk Lehçesinde, özellikle de Anadolu ağızlarının geniş söz varlığından büyük ölçüde yararlanılmıştır⁸ şeklinde ifade eder. Dolayısıyla bu özelliğin Kırgızcada da teorik olarak yer edinmesi gerekir.

Kırgız edebî dilinde en çok dikkat çeken unsurlardan biri olarak değerlendirilebilecek yapılar leksik-gramatik açıdan incelendiğinde “ilik cöndömösünün” (tamlayan ekinin) kullanım biçimidir. Bu hal eki Kırgız edebî dilinde zaman zaman Rusçadaki kullanımına paralel olarak bir seyir izler. Bazen çeviri unsuru olarak göze çarpar bazen de standart dilin bir özelliği konumundadır. Bu yapı aynı zamanda bir stilistik görünüştür.⁹ Aşağıdaki örneklerle bakıldığında:

- a- Kolhozduk mençigi (Kolhozun mülkü)
- b- Kolhoz mençigi (Kolhoz mülkü)
- c- Kolhozduk mençik (Kolhozluk mülk) gibi üç varyasyonu da görülmektedir.

Yine başka bir örneğe bakıldığında:

- a- Ayıldın mektebi (Köyün okulu)
- b- Ayıl mektebi (Köy okulu)

c- Ayıldık mektep (köylük okul) şeklinde (+LİK) ekinin eş görev ya da anlamlarda kullanılması bir standartlık arz etmemektedir.

Kırgızcada, sını aatooç (sıfatlar) “sapattık cana katıştık sın” (özellik ve bağlılık bildiren sıfatlar) konusunda +LİK eki ele alınmış ve bu başlık altında üç maddede ek ve ekin işlevine değinilmiştir. “1. İsmi belli bir tarafla ilişkisini gösterir: partizandık kural (partizanlık kural/silah), kolhozduk çarba (kolhozluk yer/iş) vb. 2. Cansız varlıklarla olan ilişkiyi gösterir: filosofyalık disput (filosofyalık tartışma), şaardık ayantça (şehirlik düz boş alan) vb. 3. İsmi yerle olan ilişkisini gösterir: bul cerdik el (buralı(k) halk), el aralık kabarlar (uluslararası / dış haberler) vb.”¹⁰ . Görüldüğü üzere Kırgız gramerciliğinde konu sadece gramatikal pencereden ele alınmıştır. Edebî dilin şekillenmesi ve kalıplaşma açısından özellikle ekten hareketle bir inceleme ya da değerlendirmeye gidilmemiştir. Dolayısıyla söz konusu durum şair, yazar ve entelektüellerin dili kullanmada önemli ölçüde yer edinmiş bir hususiyettir. Edebî eserlerde kullanılan bu yapı özellikle üslup açısından da önemli gösterge olarak değerlendirilebilir. Çünkü eserlerde yer edinen ve ölçünlü dilde sık sık karşılaşın bu yapı bir çeviri unsuru düşüncesini doğurmaktadır. Kırgız dilbilimci Oruzbayeva'nın Kırgız

⁸ Doğan Aksan, *Dilbilim ve Türkçe Yazıları, Multilingual*, İstanbul, 2004, s. 400-401.

⁹ “+LİK” ekinin kullanılmasıyla ilgili olarak daha geniş bilgi için bakınız S. Kudaybergenov, *Kırgız Adabiy Tilinin Stildik Türölörü*, İlim Basması, Bişkek, 1983, s. 75.

¹⁰ S. Kudaybergenov, *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası, İlim Basması, Frunze, 1980, s. 224-225.*

Terminologiyası adlı eserine bakıldığında “Sın atooçtuk terimderdi kotoruu” (Sıfat işlevi taşıyan terimlerin çevrilmesi) bölümünde **16.** maddenin Kırgızcadaki kullanımıyla ilgili olarak “Rusçadaki *-istssk-iy* eki Kırgızcaya sıfat olarak değil isim olarak ismin sonuna **+LİK**, **+ÇIIİK** getirilerek çevrilmiştir: Menşevistskiy-Menşeviktik, Markssistskiy-Markstik, maksimalistskiy-maksimalistik”¹¹ olarak izah edildiği görülmektedir.

+LİK ekinin kullanımı ya da kullanılmamasıyla ilgili olarak bir standartlık olmadığı görülmektedir. Bazen aynı yazarın aynı eserinde iki farklı yapıyı görmek mümkündür. Özellikle çeviri eserlerde bu yapı belirgin bir şekilde yer edinir. Aşağıdaki örneğe bakıldığında:

“...bizdin mamlekettik mekemelerdi...”¹², “...mamlekettik poliklinikaga...”¹³, “...lotereya biletini...”¹⁴ söz konusu durumu tespit etmek mümkündür. Bu kullanım sadece çeviri eserlerde değil çeşitli gramer ve dilbilim kitaplarında ve diğer eserlerde de görülmektedir. Aşağıdaki örneklere bakıldığında:

“...adabi tildin tildik normasin...”¹⁵, “...tildin grammatikalik tüzülüşü...”¹⁶, “...birinci mamlekettik til boyunca...”¹⁷, “... ukuktuk mamleket...”¹⁸, “...mamleket katari...”¹⁹, “... madaniy til saltarı...”²⁰, “...körköm tabittin ösüşü...”²¹, “...til karacattarının...”²², “...çakçıldardagı etiştik belgiler...”²³, “...etiştin oñ/ters kategoriyası...”²⁴, “...adabiy tildin norması...”²⁵, “...tildik ereceler...”²⁶, “...tildin körköm kuraldarı...”²⁷, “... tildik madaniyat taanu...”²⁸, “...paremiologiyanın köz karaşı...”²⁹ bir yazarın aynı ve / veya farklı eserlerinde bu ikileme sürekli

¹¹ B. O. Oruzbayeva, *a.g.e.*, 1983, s. 146.

¹² Aziz Nesin, Kelgile, Köñül Açalı, (Kotorgondor: Abılkasım Surançiyev-Mukaş Usukejev), Kırgızstan Basması, Frunze, 1970, s. 153.

¹³ Aziz Nesin, *a.g.e.*, s. 105.

¹⁴ Aziz Nesin, *a.g.e.*, s. 121.

¹⁵ C. Düyşeyev, *Süylöö Madaniyatı cana Stilistika*, II. Kitep, Cusup Balasagın Atındagı KUUnun Basmakanası, Bişkek, 2007, s. 33.

¹⁶ C. Düyşeyev, *Süylöö Madaniyatı cana Stilistika*, I. Kitep, Cusup Balasagın Atındagı KUUnun Basmakanası, Bişkek, 2007, s. 42.

¹⁷ Bayas Tural, *Til-Uluttun Canı*, Biyiktik Basması, Bişkek, 2008, s. 162.

¹⁸ Bayas Tural, *a.g.e.*, s. 162.

¹⁹ Bayas Tural, *a.g.e.*, s. 163.

²⁰ C. Düyşeyev, *a.g.e.*, I, s. 34.

²¹ C. Düyşeyev, *a.g.e.*, II, s. 89.

²² S. A. Davletov, *Kırgız Tilinin Urutunduu Masaleleri*, I. Kitep, K. Tınıstanov Atındagı IMUnun Poligrafıyalık Kompleksi, Karakol, 2010, s. 222.

²³ S. A. Davletov, *Kırgız Tilinin Urutunduu Masaleleri*, II. Kitep, K. Tınıstanov Atındagı IMUnun Poligrafıyalık Kompleksi, Karakol, 2010, s. 290.

²⁴ S. A. Davletov, *a.g.e.*, II. Kitep, s. 269.

²⁵ S. A. Davletov, *Kırgız Tilinin Urutunduu Masaleleri*, III. Kitep, K. Tınıstanov Atındagı IMUnun Poligrafıyalık Kompleksi, Karakol, 2011, s. 70.

²⁶ B. O. Oruzbayeva, *Kırgız Til İlimi*, II. Tom, İlim, Bişkek, 2004, s. 36.

²⁷ B. O. Oruzbayeva, *a.g.e.*, 2004, s. 39.

²⁸ C. İbragimov, *Lingvokulturologiya-Tildik Madaniyat Taanuu*, Bişkek, 2004, s. 59.

²⁹ C. İbragimov, *a.g.e.*, s. 73.

karşılaşılmaktadır.

Örneklerde de görüldüğü üzere işlevsel stillerde farklı farklı türde karşılaşılan bu yapının standart dilin bir özelliği mi yoksa çeviri / adaptasyon unsuru mu olduğu bakıldığı pencereye göre farklı sonuçlar vermektedir.

Sonuç

Kırgız edebî dilinin bazı dil özelliklerinden yola çıkılarak bir sonuca gidilmeye çalışılmıştır. Fakat Kırgızcada bazı dil kullanımlarının kalıplaşmadığı dikkat çekmektedir. “+LIK” ekinde görüldüğü üzere Kırgızcada üç tür olarak metinlerde yer edinmekte, Kırgızcadan başka bir dile çeviri yapılırken ya da Kırgızca bir metni yorumlarken bu özelliğin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Kırgız edebî dilinin oluşumu, Ekim Devrimi’nden sonra Kırgızların Sovyet yönetimi altına girmesiyle başladığı görüşünün hâkim olduğu tespit edilmiştir.

Söz konusu ekin ölçünlü dil içerisindeki kullanımının belli bir standart dâhilinde olmadığı görülmektedir.

Edebî dilin şekillenmesi tarihi süreç içerisinde çeşitli aşamalardan geçmekte aynı zamanda siyasal etkiler dilin şekillenmesinde rol oynamaktadır. Buna bağlı olarak dilin işlevsel sahasında net sonuçlar vermeyen yapılar oluşmakta ve bunların izahı güçleşmektedir.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan, *Dilbilim ve Türkçe Yazıları*, Multilingual, İstanbul, 2004.
- DAVLETOV, S. A., *Kırgız Tilinin Urutunduu Masaleleri*, I. Kitep, K. Tınıstanov Atındağı İMUnun Poligrafiyalık Kompleksi, Karakol, 2010.
- DAVLETOV, S. A., *Kırgız Tilinin Urutunduu Masaleleri*, II. Kitep, K. Tınıstanov Atındağı İMUnun Poligrafiyalık Kompleksi, Karakol, 2010.
- DAVLETOV, S. A., *Kırgız Tilinin Urutunduu Masaleleri*, III. Kitep, K. Tınıstanov Atındağı İMUnun Poligrafiyalık Kompleksi, Karakol, 2011.
- DÜYŞEYEV, C., *Süylöö Madaniyatı cana Stilistika*, I. Kitep, Cusup Balasagin Atındağı KUUnun Basmakanası, Bişkek, 2007.
- DÜYŞEYEV, C., *Süylöö Madaniyatı cana Stilistika*, II. Kitep, Cusup Balasagin Atındağı KUUnun Basmakanası, Bişkek, 2007.
- İBRAGİMOV, C., *Lingvokulturologiya-Tildik Madaniyat Taanuu*, Bişkek, 2004.
- KUDAYBERGENOV, S., *Kırgız Adabiy Tilinin Grammatikası*, İlim Basması, Frunze, 1980.
- KUDAYBERGENOV, S., *Kırgız Adabiy Tilinin Stildik Türlörü*, İlim Basması, Bişkek, 1983.
- NESİN, Aziz, *Kelgile Köñül Açalı*, (Kotorgondor: Abılkasım Surançıyev-Mukaş Usukeyev), Kırgızstan Basması, Frunze, 1970.
- ORUZBAYEVA, B. O., *Kırgız Terminologiyası*, Mektep Bas., Frunze, 1983.
- ORUZBAYEVA, B. O., *Kırgız Til İlimi*, II. Tom, İlim, Bişkek, 2004.

TURAL, Bayas, *Til-Uluttun Canı*, Biyiktik Basması, Bişkek, 2008.

ÜSÖNALİYEV, S., *Kırgız Tilinin Spravoçnigi*, Turar Basması, Bişkek, 2010.

VARDAR, Berke, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yay., İstanbul, 2002.